

CUMHURİYET’İN 100. YILINDA ALEVİLER; ALEVİLERİN CUMHURİYET’İ, CUMHURİYET’İN ALEVİLERİ*

*THE ALEVIS IN THE 100TH YEAR OF THE REPUBLIC; THE ALEVIS’ REPUBLIC,
THE REPUBLIC’S ALEVIS*

Hüseyin DEDEKARGİNOĞLU**

Öz

Alevi, Hz. Ali’nin yanında olan ve onun düşüncelerini benimseyendir. İslam tarihi ve tasavvuf edebiyatında ise “Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve her hususta ona bağlı olmak” şeklinde tanımlanır. Tarih sahnesinde “Hz. Ali taraftarları kimlermiş ve onu kimler sevmiş?” diye bakıldığında bunların Şiiler, Fatımiler, Caferiler, Nusayriler, Safeviler, Bektaşiler ve Kızılbaşlar olduğunu görürüz ama bu taraftarlar birbirine benzemez. On İki İmam’a ve Ehlibeyit’e bağlılıklarıyla bilinen İran’daki Şiiler Anadolu’daki Alevilere benzemez çünkü Şiilik Türkiye’deki medrese Sünniliğinin bir benzeridir. Aleviler açısından dede ocakları ve dedelik en önemli kurumdur. Bu coğrafyadaki Aleviler açısından çok önemli olan bu ocaklar, dede ve taliplerden oluşan sosyal yapıdır. Son 500 yıldır olumsuz anlamda kullanılan Kızılbaş ifadesi de esasında askerî bir terimdir. Çaldıran Savaşı sonrasında dinî inanç grubuna dönüşmüştür. Osmanlının kuruluşunda asli unsur olan Aleviler; Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna da destek vermiş, cumhuriyet devrimlerini ve uygulamalarını sahiplenmişlerdir. Osmanlı idaresinde yüzyıllarca -özellikle 1500’lerden sonra- baskı altında kalmış bir topluluk olan Aleviler yeni kurulan Cumhuriyet’i coşkuyla karşılamışlardır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında Arap alfabesinin terk edilerek Latin alfabesine geçilmesi, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun çıkarılması, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, Türk Medeni Kanunu’nda yapılan değişiklikler, kadın erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik adımlar atılması, hilafetin kaldırılarak hukuk sisteminde laik esasların kabul edilmesi ve ümmetlikten vatandaşlığa geçiş süreçleri Aleviler tarafından hoş karşılanan gelişmeler olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Alevi, Bektaşî, Kızılbaş, Dede Ocağı, Şah İsmail.

* Araştırma Makalesi; Gönderilme Tarihi: 11.10.2024; Kabul Tarihi: 02.12.2024; Yayımlanma Tarihi: 15.10.2025

**Dede Garkın Ocağı İnanç Önderi, e-posta: hdedekargin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3432-9536.

Abstract

Alevi literally means a follower of Hazrat Ali, someone who stood by him and embraced his ideas. In Islamic history and Sufi literature, it is defined as “loving, respecting, and being devoted to Hazrat Ali in all respects”. When history is examined and is asked “who were the supporters of Hazrat Ali and who loved him”, we see groups such as the Shi‘ites, Fatimids, Ja‘faris, Nusayris, Safavids, Bektashis, and the Kizilbash. However, these groups are not alike. The Shi‘ites in Iran, known for their loyalty to the Twelve Imams and the Ahl al-Bayt, differ from the Alevis in Anatolia, since Shi‘ism resembles the madrasa-based Sunnism in Türkiye. For Alevis, the most important institutions are the dede ocaks and the institution of *dedelik* (religious leadership). These *ocaks*, central to Alevi social and religious life, are composed of *dedes* and their followers (*talips*). The term “Kizilbash,” originally a military designation, came to denote a distinct religious community after the Battle of Çaldıran and has carried a pejorative meaning for the last five centuries. Alevis, who played a fundamental role in the formation of the Ottoman Empire, also supported the establishment of the Republic of Türkiye and embraced the republican revolutions and reforms. Having long been oppressed under Ottoman rule, particularly after the 1500s, Alevis enthusiastically welcomed the newly established Republic. In the early years of the Republic, developments such as the abandonment of the Arabic script in favor of the Latin alphabet, the enactment of the Law on the Unification of Education (*Tevhid-i Tedrisat*), the granting of women’s right to vote and to be elected, the amendments to the Turkish Civil Code (*Türk Medeni Kanunu*), the steps taken toward ensuring man-woman equality, the abolition of the caliphate and the adoption of secular principles in the legal system, and the transition from being an ummah to becoming citizens were welcomed by the Alevis.

Keywords: Alevi, Bektashi, Kizilbash, Ocak of Dede, Shah Ismail.

Giriş

Makalede Anadolu’daki Aleviliğin yeniden kurgulanıp inşa edilmesi, bu yeni anlayışa uygun Aleviliğin yaratılması ve Alevilerin siyasal aktör olarak ortaya çıkışı incelenecektir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren Alevilerin cumhuriyete destek vermeleri, Cumhuriyet devrimlerini ve uygulamalarını sahiplenmeleri çerçevesinde konu aktarılacaktır. Bu sahiplenmenin gerekçeleri ve izahına yönelik de öncelikle “Alevilik nedir ve Alevi kime denir?” sorularına cevap vermeye çalışılacaktır. Daha sonra Selçuklu ve Osmanlı Devleti’nin siyasal ve kültürel sınırları içinde yaşayan Alevilerin o dönemdeki devlet yöneticileri tarafından nasıl görüldüğü konusuna değinilecektir. Bununla birlikte Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere Alevilerin siyaset, devlet ve vatandaş olarak algı, anlayış ve ilişkileri yine bu kapsamda ele alınacaktır.

1. Aleviler

1.1. Ali Taraftarlığı

Alevi; Ali’ye mensup, Ali’ye ait, Ali taraftarı, Ali’nin yanında olan ve Ali’nin düşüncelerini benimseyen anlamlarına gelmektedir. Dinî-tasavvufî Türk edebiyatında ise “Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve her hususta ona bağlı olmak” (Temizkan, 2005, s. 685-693) şeklinde tanımlanır. Alevi sözcüğündeki “î” eki; aynı Mevlevî, Caferî, Bektaşî, Nusayrî örneklerinde olduğu gibi nispet ekidir ve aitliği ifade etmektedir. Bu bağlamda Ali’yi seven, ona bağlı olup saygı duyan herkese “Alevî” denir (Fırlıklı, 2006, s. 5). Bahsi geçen Ali de bilindiği üzere “pençe-i âl-i âba”dan On İki İmam’ın ilki, Hz. Muhammed’in amcasının oğlu ve damadı olan Hz. Ali’dir.

Alevi deyince, “Hz. Ali taraftarları kimlermiş ve onu kimler sevmiş?” diye son 1.400 yıllık tarih sahnesine bakıldığında şu görülmektedir: Şiiler, Nusayriler, Fatımiler, Safeviler, Caferiler ve Bektaşiler Hz. Ali’ye taraftar olup onun imametine bağlıdırlar. Bunun yanı sıra Sünnî çizgide ilerleyen Halvetilik, Bayramilik, Kadirilik, Rûfâilîk, Celvetilik vb. birçok tarikat da silsile olarak Hz. Ali’ye dayandırılmaktadır. Bu minvalde adı geçen mezhep ve tarikatlar Ali taraftarı -bir diğer ifadeyle Alevi-ise bu grupların birçok ortak husus barındırması gerekmektedir. Ancak durum beklenildiği gibi değildir. On İki İmam’a ve Ehlibeyt’e bağlılıklarıyla bilinen İran Şiileri ile Anadolu Alevileri arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Örnek olarak İran Şiileri, Aleviler tarafından tutulan Muharrem orucunu tutmazlar, aşure pişirip yemezler, aşure yerine helva yaparlar. Kısaca Şiilik, Türkiye’deki medrese Sünniliğinin bir benzeridir. Bu durumun yeterince anlaşılmasının nedeni kurumsallaşmış, zengin bir edebiyat ve güçlü kadrolara sahip Sünnilik karşısında bütünüyle tasavvufî bir yapı olan geleneksel Aleviliğin imkânlarının sınırlı olmasıdır. Günümüz Alevileri tarih sayfalarından kendine has bir teoloji oluşturamadığı için bu teoloji ihtiyacını Şiilikten devşirmeye çalışmaktadır. Şii teolojisi yoluyla ya yeniden inşa edilmek ya da eksikleri bu yolla kapatmak istemektedir. Bu çevrelerce oluşturulan Alevi kimliği de geleneksel Alevi, Bektaşî kimliğinden çok Şiiliğe evrilmeye müsait kimliktir. Aleviler, kendi inançlarının dışındaki İslami diğer mezheplerden birini tercih etmek zorunda değildir.

Çalışmada ifade edilen Aleviler, yukarıda adı geçen Hz. Ali sevgisi etrafında birleşen grupların hepsini kapsamaz. Bu çalışmada Alevi kelimesiyle Hz. Muhammed başta olmak üzere Hz. Ali, Ehlibeyit ve On İki İmam sevgisiyle dolu, belli bir dede ocağına bağlı, cem yapan, Muharrem orucu tutan, musahibi olan, her yıl dedenin huzurunda cemlerde görgü ve sorgudan geçen, suçlu bulunursa düşkünlüğü kabul eden kimseler kastedilmektedir. “Anadolu” derken de bugünkü Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki coğrafi Anadolu sınırlarının da dışında yaklaşık 80-100 kilometrelik bir daire çizip çevreleyen bir coğrafya işaret edilmektedir (Dedekarginoğlu, 2012, s. 336).

Anadolu Alevileri için dede ocakları çok önemlidir çünkü halk arasında “Allah bir, Muhammed, Ali” (Özdemir, 2017, s. 29) ya da “Hak-Muhammed-Ali yolu” düsturuna sahip Alevilikte dedelik, Aleviliğin şekillenerek inançsal oluşumunu tamamlamada ve sistemleşmesinde etkili bir değerdir. Dedelik hizmeti, bugüne dek yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Anadolu’daki bin yıllık tarihimizde özellikle de son 500 yıllık dönemde Alevilik inancının ve kültürünün omurgası olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi’nde Alevilik konusunun anlaşılabilmesi için Alevilik ile ilgili bazı kavram ve kurumların izah edilmesi gereklidir. Aşağıda Alevilik kavramı etrafında ve dedelik kurumu çerçevesinde Alevilik konusuna kısa da olsa bir izah getirilecektir çünkü Cumhuriyet sonrasında Alevilik hem kavramsal hem de kurumsal olarak yeni izahlar kazanmış ve bazı değişikliklere uğramıştır.

1.2. Dedelik Kurumu ve Ocak Sistemi

Alevilikte ocak, ateş yanan bir yer ya da mekân değildir. Ocak, dedeler ve taliplerden oluşan sosyal yapıdır. Bu yapıyı şu şekilde açıklayabiliriz: On İki İmam silsilesiyle soyu Ehlibeyit’e dayanan etkileyici bir inanç lideri önderliğinde kurulmuş ve bu lidere bağlı bir talip topluluğu olan, kendi bünyesinde ve diğer ocaklarla bir hiyerarşi içinde bulunan ve takip ettiği sürege ya da erkâna sahip yapılanmadır. Ataerkil bir silsile anlayışıyla kurucu inanç önderinin soyundan gelenlere “ocakzade”; bu ocakzadeler içinde yol erkân sürebilen ve yetkin olan (musahipli, evli olan, yol düşkününü olmayan vb.) kişilere de “dede” (doğudaki ocaklarda “pir”) denilir. Her dede, ocakzade/pir olmak zorundadır ama her ocakzade, dede değildir. Her Alevi, bir dede ocağına bağlıdır. Bunları göz ardı etmek ve dedelerin sistem içindeki yerini görmezlikten gelmek yanlıştır çünkü Alevilikte dinsel hiyerarşinin başında dede vardır. Dolayısıyla dede, inançsal yapının direğidir. Alevilik inancında sözlü gelenek uygulamalarının günümüze kadar gelmesinde en önemli rolü dedelik kurumu ve âşıklık geleneği oynamıştır. Alevilik inancı dedeler tarafından **dilden dile**, âşıklar tarafından **telden tele** aktarılacak günümüze kadar gelmiştir (Dedekarginoğlu, 2012, s. 110). Bu bilgiler ışığında Aleviliğin birkaç farklı yönden tanımı yapılabilir: Alevilik, “Hak-Muhammed-Ali” yoludur ve İslam dairesi içindedir fakat Sünnilikten¹ farklıdır. Aleviliğin içinde bulunduğu İslam anlayışı, diğer çoğu İslam mezhebi gibi teolojik tartışmalardan yola çıkarak Sünniliğe muhalif felsefi ve teolojik bir temel

¹ Sünnilik bir mezhep değil mezhepler grubunun adıdır. Sünnilik, kendi içerisinde günümüzde yaşayan iki akait mezhebini (Mâtürîdiyye-Eş’ariyye) ve dört fıkıh mezhebini (Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli) içermektedir.

geliştiren anlayış değildir. Bu anlayış tarihsel süreç içinde göçebe bir sosyal tabanda kendiliğinden oluşmuştur. İslam tarihinde Sünniliğin dışında pek çok mezhebin ortaya çıktığını, bunların pek çok konuda Sünnilikle taban tabana zıt inanç ve doktrinlere sahip olduğunu kabul edenler nedense Aleviliğin farklı bir İslam anlayışı olduğunu kabulde zorlanmaktadır (Ocak, 1994, s. 13-18). Aleviliğin Ehlibeyit’i esas alan İslam’ın bir yorumu olduğunu bilimsel araştırmalar da göstermektedir. Buradan hareketle Aleviliğin birtakım inanç esaslarının olduğu söylenebilir. İlk olarak Alevilik İslami bir inanç sistemidir; “Allah bir, Muhammed, Ali” düsturunda ifade edildiği üzere tevhit ve nübüvvet inancını benimsemektir. Hz. Muhammed’in vasisinin Gadir-i Hum’da bildirildiği gibi Hz. Ali ile başlayan velayet makamına iman etmektir. Allah’ın birliğine inanarak peygamberliğin Hz. Muhammed’e, velayetin de Allah tarafından Hz. Ali’ye verildiğini benimsemektir. Alevilik tevhit, nübüvvet, velayet üzerine kuruludur. Dedeler de velayetin sürdürücüsü olarak görüldüğü için taliplerin bir dedeye bağlı olmaları gerekmektedir.

Rızalık konusu ve kul hakkı yememek, Aleviliğin temel esasları içinde bulunmaktadır. Bunların yanı sıra musahip tutmak, her yıl cemlerde musahibi ile görgü ve sorgudan geçmek, yolda düşkün ilan edildiğinde verilen cezayı çekmektir. Tevellâ ve teberrâyî bir bilmektir. Tevellâ teberrâsız, teberrâ da tevellâsız düşünülmez; her iki kavram da birlikte ele alınır. Mevlana’nın dediği gibi:

*Okun! Lanet humar-u hok-ü hirs’e
Olar ki, düşmen-i Al-i aba’dır*

*Teberrâ kılmayana yok Tevellâ
Teberrâsız Tevellâlar hatadır.*

*Teberrâ kıl eyâ Mollay-i Rumi
Teberrâ kılmayanlara beladır* (Oytan, 1956, s. 44); (Ayan, 2002, s. 247).

Biriyle dostluk kurma, birine sevgi duyma anlamlarına gelen tevellâ, Hz. Muhammed ve Ehlibeyit’ine yakın olmayı ifade eder. Ehlibeyit’i sevip onları dost tutma kişiyi mutlak birliğe erdştirir. Bu nedenle tevellâ, insanoğlunun erişebileceği manevi mertebelerin en yükseğidir. Kişinin gerek nefsî isteklerinden gerekse mensubu olduğu toplumdaki zulümden kendini korur. Tevellânın sırrına ulaşmak, Hz. Muhammed ve Ehlibeyit’e duyulan muhabbet ve saygı aracılığıyla olur ve böylece Hakk’ın sırrına da erişilir (Dedekargınoğlu, 2020, s. 170).

Şii ve bazı İslami mezhepleri için inançla ilgili bir öğreti ve davranış şekli olan teberrâ; Allah, Ehlibeyit ve Ehlibeyit’in neslinden gelenlere düşmanlık duyanlara menfi düşünce beslemedir. Bir başka ifadeyle Ehlibeyit’i sevmeyenleri sevmeyip onlardan kaçınmayı ifade eder. Alevilikte önemli bir yeri bulunan teberrâ Aleviliğin temel inanç esaslarından biridir (Dedekargınoğlu, 2020, s. 172).

Dinî yapılar, ibadetle birlikte aidiyet duygusunu da içerir. Alevilerde önem arz eden aidiyet duygusu yüzeysel değil derin bağlarla karşımıza çıkar. Aidiyet bilincinin yüksek olmasının nedenlerinden birisi de Alevilerin tarih boyunca uğradıkları baskının

ve zulmün yarattığı “mazlum ve mağdur olma” durumudur. Bu durum, saz ve söz eşliğinde âşıklar tarafından icra edilerek tevellâ ve teberrâ öğretisiyle birleştirilmiştir (Yazıcı, 2011, s. 90); (Yıldız, 2004, s. 283-302).

Türkiye’de Alevilik yanlış yorumlanmaktadır. Alevilik ile bağlantısı olmayan inanç sistemi Alevilik olarak addedilmektedir. Yalnızca Sünniler değil özellikle kimi genç Aleviler de gerçek Alevilik hakkında çok az bilgiye sahiptir. Bu durumun yaşanmasının esas sebebi Ehlibeyit ve Ehlibeyit’e bağlı ocaklık sistemiyle olan bağlantının kopmuş olmasıdır. Akabinde -özellikle- 16. yüzyıldan itibaren artan baskıya maruz kalmış ve gelenekle bağları kopmuş Alevi bir kuşağın varlığı da bir diğer sebep olarak karşımıza çıkar. Bununla birlikte Türkiye’deki bazı Sünnilerin Alevilik algısı, kirli ve yanlış bilgiler üzerine oturmaktadır. Bu algı sağlam ve yapıcı olmayan bir çerçeveye biçimlenmiştir. Türk uluslaşması ve modernleşmesiyle birlikte birtakım ön yargılar yok olsa da Aleviliğe dair doğru bir algı oluştuğunu söylemek pek mümkün değildir. Türk modernleşmesine rağmen Aleviliğin İslami yorumların içinde “öteki” kabul edildiği bir gerçektir.

1.3. Alevilik Kültür mü, Siyasi İdeoloji mi, Dinî İnanç mı?

Günümüzde Alevilik, tarihte hiç olmadığı kadar büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Geçmiş dönemlerde Alevilere baskı kurarak onları tarih sahnesinden kaldırmak isteyen güçlere başkaldıran inançlı Aleviler ve yol uluları olmuştur. Ancak günümüzde kendisine “Alevi” diyen lakin Aleviliğin özünü bilmediği için kendine göre yeni bir Alevilik inşa eden, gerçek Aleviliği modernlik çerçevesinde, modernizmin içinde yok edenler; sanal ortamda yayımlanan dernek cemlerini Alevilik diye görmektedir. Bu anlayışta olanlar aslında Aleviliği inancın dışında tutarak bir kimliğe ait olma olarak algılayıp ilericilik, modernlik, solculuk, devrimcilik, saz çalarak deyiş dinlemek olduğu yanlışlığına düşmektedirler. Bu açıdan bakıldığında Alevilik ve Bektaşilik olgularının çok yönlü bir yaklaşımla dinsel, tarihsel, siyasal, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla değerlendirilmesi gerekmektedir. Bazı solcu yazarlar Aleviliği her şeyden önce muhalif bir siyasal inanç olarak görürler ve Aleviliğin daha sonraları dinî bir boyut kazandığını belirtirler. Onlara göre “Aleviler ezilenlerin adaletini temsil eden Ali’ye bağlanmışlardır. O hâlde Alevilik, dinî bir örtü altında ezilenlerin devrimci ideolojisidir.” (Özkırımlı, 1990, s. 83). Son 50-60 yıllık döneme baktığımızda bu anlayıştaki bazı Marksist veya solcu çevrelerin, İslam sufi kimliği ile Aleviliğin ilişkilendirilmesini hazmetmekte zorlandıkları görülmektedir. Ancak Alevi ve Bektaşi kimliğinde gerek Aleviliğin gerekse Bektaşiliğin tasavvufi boyutu yeniden kayda değer bir yer tutmuştur. Aleviler, Alevilik ve Bektaşilikle ilgili açıklamalarda, tartışmalarda Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ve laikliğin getirisi olarak tekke, dergâh ve tarikat gibi belli başlı kavramları kullanmaktan kaçınmışlardır. Alevilik, bu süreçte siyasi bir kimlikmiş ve örgütmüş gibi lanse edilerek Aleviliğin değişim ve dönüşümüne çanak tutulmuştur. Alevilerin devlet kanadında görmezden gelinmesiyle birlikte Alevilik; siyasal yönü ön plana çıkartılan, Alevi yol ve erkânından uzak olan bir Aleviliğe evrilmiştir. Siyasi kurum ve kuruluşların arka bahçesi konumuna getirilerek Aleviliğin inanç boyutu halı altına süpürülmüştür.

Gücü elinde bulunduranlar; öteki olanları ezmek, dikkatleri gerçek sorunlardan uzaklaştırmak için dini kullanmaktadır. Öteki olarak algılanan Aleviliğin kendine has oluşturduğu toplumsal düzen ise egemenlerin kurduğu sisteme karşıtlığıyla bilinir.

Osmanlı Devleti’ndeki halk isyanları da bu muhalifliği tasdiklemektedir. Bu durum, Marksist grupların da kendilerini Alevi olarak görmelerine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla Alevilik, Alevi olmayanların dinî yönden uzak hâllerini de içeren bir konuma getirilmiştir (Massicard, 2007, s. 115).

1.4. Osmanlı Dönemi’nde Aleviler

Alevilerin Anadolu’daki yaklaşık bin yıllık tarihinde, 1071 ile 1500 yılları arasındaki dönemde Alevi-Sünni ayrılığının fazla olmadığı görülmektedir. Ancak 16. yüzyıldan itibaren özellikle I. Selim’in (Yavuz) padişahlığı ile başlayan süreç ve Çaldıran sonrası gelişen olaylara baktığımızda ayrışmanın nirengi noktası olarak Çaldıran Savaşı’nı gösterebiliriz ama bu ayrışma; Alevi, Sünni veya dede ocaklarıyla Osmanlı Devleti arasında değil esas olarak Çaldıran sonrası Alevi toplulukları ve dede ocakları arasında meydana gelmiştir. Ayrışan topluluklar her iki iktidara yaklaşarak siyasi bir söyleme de sahip olmuş ve yalnızca kendilerini değil aynı zamanda ayrışmanın meşruiyetini de buradan aktarmaya başlamışlardır. Bu durum ciddi bir yanılgıya neden olmuş ve sanki Alevi toplulukların ayrışması iktidar ile arasında gerçekleşmiş gibi sanılmaktadır. Bu sanı modern dönemde şehirlere gelen Alevilerin siyasi bir topluluk olarak kendilerini inşa etmeye başladıklarında can simidi olmuştur. Böylece devlet ile aralarındaki ayrışma Alevi ve Sünni adıyla yeni bir ayrışmaya varmış ve Aleviler de Sünni olan devletin muhalifi hâline dönüşmüştür. Oysa ayrışma Aleviler, tekke ve ocaklar arasında meydana gelmiştir. Tekke, ocakları etkisi altına almış ve buna direnen ocaklar ile tekke arasında çatışma çıkmıştır. Çatışmanın ve Alevilerin içeriden ayrışması Safevi-Osmanlı savaşı ileri sürülerek örtülmüştür.

Çaldıran Savaşı’na kadar Osmanlı-Safevi ilişkileri çok iyi bir ortamda yürüdüğü hâlde, örneğin Şah İsmail’in II. Bayezid’e yazdığı mektuplarda “Muhterem Pederim” diye hitap etmesi gibi (Birdoğan, 1991, s. 12), Bursa’da oturan Osmanlı sultanları da Erdebil Dergâhı’na her yıl “Çerağ akçesi” adı altında bağışlarda bulunmuşlardır (Tansel, 1966, s. 234); (Birdoğan, 1991, s. 13). Bu bağışlar I. Selim (Yavuz)’in tahta geçmesine kadar devam etmiştir.

Kızılbaşlık, 15. yüzyılın sonlarında Erdebil/Safevi Tekkesi müritleri için kullanılan bir isimdir. Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar kendi müritlerini başka tarikatlardan ayırt edebilmek için onlara on iki dilimli kızıl taç giydirmiştir. Böylece Kızılbaş adı özellikle Erdebil Tekkesi müridi olan Türkmenler için övgü içeren bir isim olmuştur. Safevi Devleti’nin kuruluşundan sonra da bu isim bütün Safeviler için kullanılmıştır. Çaldıran Savaşı’ndan sonra askerî bir terim olan “Kızılbaş” ifadesinin dinî bir inanç grubu gibi anlatılıp ve içerisinin pejoratif anlamda doldurulmasıyla olumsuz bir anlama evrildiği görülmektedir.

Kızılbaş ifadesi esasında askerî bir terimdir. O dönemde devletlerin askerlerinin başlarına giydikleri başlıklara göre sıfatlar takılmıştır. Örneğin II. Bayezid Dönemi’nde İstanbul’da bulunan Venedik sefirlerinin ve İstanbul’a gelen Özbek sefirlerinin hazırladıkları raporlarda görüldüğü üzere o dönemde bazı kesimler de başlıklarının renklerine göre isimlendirilmiştir. Osmanlı askerlerinin başlığı beyaz olduğu için “Akbaş”, Şeybaniler’in (Özbekler) başlığı yeşil olduğu için “Yeşilbaş”, Safevilerinki kırmızı olduğu için “Kızılbaş”, Gürcülere de “Karabaş” denirdi (Angioiello, 2007,

s. 87; Savaş, 2013, s. 7). 1514'teki Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı-Safevi ilişkileri düşmanca ilişkilere dönüşmüştür. O dönemdeki Ebüssuud ve İbn Kemal gibi şeyhülislamların fetvalarıyla Kızılbaş ifadesine olumsuz anlamlar yüklenerek Kızılbaşları topluma bu şekilde takdim etmişlerdir (Akgündüz, 2024, s. 365-371). Hoca Çelebi adıyla da anılan Osmanlı Şeyhülislamı Ebüssuud Efendi İstanbul ve Bursa kadılığı görevlerinde bulunmuştur ve ailesi İskiliplidir. Kanuni Sultan Süleyman Devri'nde 1545 tarihinde şeyhülislamlığa getirilen Ebüssuud Efendi, Kanuni'nin ölümünden sonra, II. Selim Devri'nde de görevini sürdürmüştür. Kanuni Dönemi'nde, Anadolu'daki Safevi taraftarı Kızılbaşlar için verdiği fetvalarıyla bilinir. Verdiği fetvalar arasında “Kızılbaşların canları, malları helâldir, onlarla savaşırken ölmek şehitliğin en yücesidir.” ve “Kızılbaşların kestiği hayvanın eti mundardır, yenmez.” gibi, günümüzde de bilinen fetvaları yer alır (Düzdağ, 1972, s. 109). Kızılbaş ifadesine olumsuz anlamlar yüklenmesinde büyük rol oynayan bir diğer kişi de İbn Kemal veya Kemalpaşazâde'dir. 1526'da Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislamlığa getirilmiş ve bu görevde 8 yıl kalmıştır. 16 Nisan 1534'te İstanbul'da ölmüştür. Çaldıran Savaşı öncesi Safevilere destek vermek için Anadolu'daki bazı Türkmen grupları Erdebil'e gitmiştir. Anadolu'dan yapılan göçlerle bir yandan Safeviler otoritesini artırırken diğer yandan Osmanlılar Türkmen grupları üzerindeki egemenliğini yitirmiştir. İbn Kemal bu konuyla ilgili “darü'l-İslâm"ı bırakıp “darü'l-harb"e, bir diğer ifadeyle Safevi topraklarına, göçmenin dinden dönmeye eş değer olduğunu belirtmiştir. İbn Kemal'in bu görüşlerine uygun verilen benzer görüşler, “Safevi taraftarlığı” anlamında kullanılan ve siyasi bir nitelik gösteren “Kızılbaş” tabirinin içeriğine kâfir, mühlit, sapık gibi anlamların eklenmesinde etkili olmuştur (Bulut, 2005, s. 79-195).

Osmanlı bir hanedanlık ve imparatorluk olduğu için bünyesinde birçok etnik grubu ve inanç gruplarını barındırmıştır. 16. yüzyıl belki de Alevilere karşı en kaba davranılan dönemdir. Hem Safevi mücadelesine karşı sempatiyelerinden hem de Osmanlı alimlerine göre “sapkın” dinî inançlarından dolayı haksızlıklara uğramışlardır (Altı, 2020, s. 34, 113-115). Kızılbaşları yakalamak için Osmanlı Devleti çeşitli yöntemler kullanmıştır. Kızılbaş olmak bile başlı başına bir suç sayılmış ve Alevi olduğu bilinen kişiler daimî gözetim altında tutulmuşlardır (Savaş, 2013, s. 86-96). Din adamları tarafından “Kızılbaşların hem kâfir hem imansız hem de kötülük yapan kimseler olduğu; bu nedenden dolayı onların öldürülmesinin gerekli (vacip) olduğu” konusunda verilen birçok belge günümüzde arşivlerden çıkarılıp yayımlanmaktadır (Öz, 1997, s. 19). Bütün bu olumsuzluklara karşın Osmanlı Devleti Alevilere bir soykırım uygulamamıştır. Osmanlının bakışı “Benim hoşuma gitmeyen şeyleri yapmaz, bana dokunmaz, karşı gelmezsen ben de sana zarar vermem.” yaklaşımıdır. Osmanlı Devleti ve Safeviler arasındaki çekişmenin artmasında iç dinamiklerle birlikte dış dinamiklerin de etkisi olmuştur.

Bugün Alevi toplumunun haklı olarak kullanmaktan kaçındığı Kızılbaş terimi, 16. yüzyılda ilk kullanılmaya başlandığı yıllardaki tarihsel anlamını, bazı Sünni çevrelerde aşağılayıcı bir ifade biçimine terk etmiş bu yüzden onlar bu terimi terk ederek uzun bir zamandan beri kendilerini Alevi terimiyle nitelemeye başlamışlardır (Ocak, 2008, s. 22).

1.5. Alevilik ve Bektaşilik Arasındaki Fark

Kuvayimilliyе’den başlayarak saltanat ve hilafetin kaldırılmasıyla birçok Anadolu Bektaşisi ve ocak temsilcisi dedeler Kurtuluş Savaşı’nın meşrulaştırılmasına katkıda bulunmuş veya genç Cumhuriyet’in kurumlarına katılmıştır (Küçük, 2003, s. 128). Atatürk kurtuluş mücadelesini başlatıp Ankara’ya gelirken uğradığı Hacıbektaş’ta o dönem Hacı Bektaş Dergâhı Postnişini Ahmet Cemalettin Çelebi’nin konuğu olmuş ve sohbet sırasında Cumhuriyet’in sinyallerini vermiştir. Mazhar Müfit Kansu bu sohbette Cemalettin Çelebi’nin Cumhuriyet taraftarı olduğunu ve Postnişin Salih Niyazi Dede baba’nın da hür fikirli, çok ileri görüşlü bir zat olduğunu belirtir (Kansu, 1997, s. 494).

Kökleri 13. yüzyıl Anadolusundaki karmaşık dinî-toplumsal yapılanmaların isimlerinden biri olan Hacı Bektaş Veli’nin öğretilerine dayanan Bektaşilik, esasen 16. yüzyılda sistemleşerek tarikat hâline gelen bir tasavvuf kurumudur (Ocak, 2008, s. 22). Ancak Alevilik ve Bektaşilik aynı değildir. Alevilik ve Bektaşiliği aynı görmek, tarihsel açıdan çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Toplumsal olguları sosyal yapılarla değil de inanç sistemleri ile değerlendiren metot, bu sorunların en temel sebebini oluşturur. Nitekim araştırmalarda, Alevilik ve Bektaşiliğin köken ve öz itibarıyla farklılık arz ettikleri, farklı coğrafyada oldukları, benzer olmayan sistemlere ve düsturlara sahip oldukları karşımıza çıkar: Bektaşilik, tarikat mahiyetiyle öne çıkarken Alevilik bir fırka-cemaat özelliğine sahiptir. Bektaşilik (Babagân kolu) mesela Nakşibendilik veya Halvetilik gibi klasik bir tarikatdır. Oysa Alevilik klasik bir tarikat olmadığı gibi İslam dünyasında örneği olmayan kendine özgü bir yapılanma modeline sahiptir. Temelde şehirsel bir yapılanma olan Bektaşilik, sosyal açıdan yüksek zümreye dayanır ve yönetime yakınlığıyla bilinir. Buna karşın başlangıçta şehirlerde değil, kırsal yerleşime sahip olan Alevilikte köylü olma hâli söz konusudur (Massicard, 2007, s. 135-145). Ancak 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılıp Bektaşiliğin yasaklanmasından sonra geçen 15 yıllık bir boşluktan sonra başlayan ve Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen sürede Bektaşiler ve Aleviler birbirine iyice yaklaşmış, Cumhuriyet sonrası dönemde ufak birkaç farklılık dışında neredeyse birbirinin izdüşümü hâline gelmiştir.

2. Alevilerin Cumhuriyet’i: Vak’a-i Hayriyye’den Cumhuriyet’e

Tarihte Vak’a-i Hayriyye (Hayırlı Olay) diye geçen 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilmesi ve Bektaşiliğin yasaklanmasıyla şehirlerdeki Bektaşiler ve dergâhları bundan etkilenmiş fakat ocaklı Aleviler etkilenmemiştir.

Hacı Bektaş Tekkesi şeyhi ve zamanının Çelebisi Mehmed Hamdullah (1767 1836), halkın ‘fesad’ ına sebep olduğu gerekçesiyle Amasya’ya sürüldü. Aslında, Alevilerin yakınlık duyduğu Safevilerle ilişkilerinden dolayı, şeyhlik yapamıyorlardı. Zaten Çelebiler, bu ilişkilerinden dolayı Babagân kolu tarafından Şii olmakla itham edilegelmişlerdir. Aleviler, Çelebiyan koluna bağlı oldukları ve Bektaşî tarikatının bozulmasından mesul tutuldukları hâlde, bildiğimiz kadarıyla, konuyla ilgili belgelerde Alevilere dair bir karar yoktur (Küçük, 2003, s. 3-35).

Çünkü Aleviler ya da o dönemdeki adıyla söylemek gerekirse Kızılbaşlar o güne kadar devlet nazarında zaten yok hükmündedir. Alevilikte temel kurum olan, dede ocağıdır. O dönemdeki ocaklı Aleviler, Bektaşî tekkelerine gitmezdi.

Aleviler yüzyıllardır Osmanlı yönetiminin baskısına maruz kalan bir grup olduğu için yeni kurulan Cumhuriyet'i heyecanla karşılamışlardır. Çok dinli ve çok etnikli bir imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde genç Cumhuriyet'in dinsel ve etnik unsurlarda kendi kimliğini oluşturması, sanıldığına aksine kolay olmamıştır. Ulu Önder Atatürk'ün cumhuriyeti laik bir temele oturtması ise bu süreçte önemli bir dönüm noktası olmuştur. Aleviler cumhuriyeti her zaman desteklemiş ve desteklemeye de devam edeceklerdir çünkü cumhuriyetin laik çizgilerinde kendi kültürlerine, yaşam tarzlarına ve fikirlerine uygun özellikler bulmaktadırlar. Ayrıca Cumhuriyet Dönemi Aleviler açısından Osmanlı Dönemi'ne göre daha olumlu bir siyasi düzen öngörmüştür. Aleviler, devlet kanadından kapsamlı bir şekilde, doğrudan bir fayda görmeseler de Alevilerin cumhuriyet devrimini gönülden desteklemelerinin temel nedeni şüphesiz siyasi kurumlar ve devlet mekanizmaları üzerindeki din egemenliğinin sona ermesi, bir diğer deyişle yeni devletin laikliği idi. Bu yeni ulusal düzende Aleviler, en azından "vatandaş" kabul edilerek onlara yasal statü kazanma ve sisteme uyum sağlama fırsatı tanınmıştır (Yıldırım, 2018).

Cumhuriyet'in ilan edilmesi Aleviler açısından çevreleyici egemen dış dünyanın değişmesine işaret eder ve şüphesiz önemlidir. Zira Osmanlı rejiminde hukuken yok sayılırken yeni devlet düzeninde vatandaş olarak kabul edilmiş, hukuki bir statü kazanmışlardır. Ancak altını çizmek gerekir ki cumhuriyet rejimi Alevileri kendi dinî ve toplumsal kimlikleri ile değil, aksine ondan sıyrılmış olarak vatandaşlığa kabul ediyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen reformlar ise Alevileri bütünüyle olmasa da memnun eden reformlardır. Arap alfabesinin terk edilerek Latin alfabesine geçilmesi, Tevhid-i Tedrisat Yasası'nın getirilmesi, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, Medeni Kanun'da yapılan değişiklikler ve kadın erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik atılan adımlar, hilafetin kaldırılarak hukuk sisteminde laik esasların kabul edilmesi ve ümmetlikten vatandaşlığa geçiş süreçleri Aleviler tarafından hoş karşılanan gelişmeler olmuştur.

Aleviler, Kuvayımillîye hareketinden itibaren yeni kurulan Cumhuriyet'e büyük oranda destek vermişlerdir. Az bir kısmı da destek vermese de karşı da çıkmamıştır (Küçük, 2003, s. 174-175). Resmî bakış açısına göre İslam cemaatine dayalı Osmanlı vatandaşlığının kurulmasının imkânsız olduğu düşünüldüğünde, Türk milleti bu yeni kimliğin karşılığı olarak ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Aleviler dil, kültür ve inanç açısından yerel ve saf bir öz olarak kabul edilmiş ancak bu noktadan inşa edilecek ulusal kimlikteki rolleri dile getirilmemiş, örtük bir referans olarak hizmet etmiştir (Zırh, 2024, s. 1-11).

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde, Aleviler ile yeni oluşan devlet arasındaki ilişkilerin niteliğinin aydınlatılmış olduğunu söylemek zordur. Aleviler üzerinde yapılan çalışmalarda tek yanlı bir olumlamayla var olan sis dalgası daha da kalınlaşmıştır. Son kırk yılda yükselen değer hâline gelen Atatürkçülük merkeze alınarak yapılan çalışmalarda tartışılır tezler üretilmiştir (Bahadır, 2002, s. 7).

Alevilerin Cumhuriyet Dönemi’nde rahat olacağına dair tablo ortaya konulsa da laik bir toplumsal çerçeve oluşturmak için ibadetleri sıkı denetime tabi tutulmuştur. Sonuç olarak Aleviler, 1990’lara kadar cem ritüellerini uzun yıllar gizlilik içinde gerçekleştirmiş ve güvenliklerini sağlamak için cemevlerinin yakınlarına bekçiler yerleştirerek olası baskınlardan korunmaya çalışmışlardır (Zelyut, 2015, s. 35); (Aydın, 2018).

Türkiye’deki çeşitli siyasi krizler boyunca Aleviler, çoğu zaman kendi istekleri dışında, kendilerini ilgi odağı olarak bulmuşlardır. Son zamanlarda dillendirilen “Aleviler laikliğin sigortasıdır.” ifadesine *Aleviler laikliğin neresindedir?* dersek galiba doğru cevap; “Osmanlıda din devleti yönetiyordu, Cumhuriyet’te de devlet dini yönetmeye başladı.” olur. Esasında olması gereken durum; Anayasa’da dinin devleti, devletin dini; siyasetin cemaatleri, cemaatlerin siyaseti kontrol etmesini engelleyecek gerçek anlamda bir laikliğin yer almasıdır.

1925’te çıkarılan 677 sayılı yasayla tekke, zaviye ve türbeler kapatılmıştır. Bazıları bu yasayla Aleviliğe büyük bir darbe vurulduğunu ileri sürseler de bu doğru değildir çünkü bu yasa Osmanlıdan devralınan sosyopolitik ve dinî sistem içinde önemli bir yer tutan ve vakıflar üzerinden kamu gelirlerinin ciddi bir kısmını kontrol eden tarikatları hedef almaktadır. Oysa Alevilerin o dönemdeki örgütsel yapısında tekke ve zaviyeleri de yoktu. Alevilerin temel kurumu dede ocaklarıdır. Bu yasanın Alevileri etkileyen bir boyutu varsa o da “dedelik” ve “çelebilik” gibi ünvanların yasaklanmasıdır ki Alevi dinî hayatı zaten çok uzun zamandır gayriresmî bir alanda yürütüldüğü için bunun da dikkate alınacak bir yanı yoktur. 677 sayılı yasanın 1. maddesinin 2. paragrafı şu şekildedir:

(...) alehumum tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyüçülük, üfürükçülük ve gayiptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi ünvan ve sıfatların istimaliyle bu ünvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur (...)

Söz konusu paragrafta Alevi ve Bektaşileri ilgilendiren sıfatlar (dedelik, seyitlik vs.) üfürükçülük ve falcılık ile eş değer görülmüş olup bunların yanında hacılık, hocalık gibi Sünnileri ilgilendiren sıfatlara yer verilmemiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere sadece bu dönemde değil, devletin Alevilere bakışı her dönem aynı olmuştur. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Komutanlığı tarafından hazırlanan Dersim raporunu Çalışlar şu şekilde yorumlamıştır:

Yavuz Sultan Selim’in gazabı olmasaydı, bugün güzel Türkiye’imizde, tek bir Sünni’ye tesadüf etmek belki de mümkün olmayacaktı, denilmesi cumhuriyetin gerçek duruşunu göstermek açısından çarpıcıdır. (Çalışlar, 2010, s. 50).

Buna rağmen Aleviler kurucu iradeyi (CHP); Bektaşî tekkelerini kapattığından, ayinleri yasakladığından, seyitlerin nüfuzunu kırma gayretinden dolayı tenkit etseler de hilafeti ilga ettiğinden (kaldırdığından); ehlisünnet fikhını, meşihatı, medreseleri kaldırdığından ve laikliği getirdiğinden dolayı severler. Cumhuriyetçilik ilkesi onlara aykırı gelmez. Alevilikte tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanun, Alevilere ve dervişliğe yönelik bir kısıtlama değil gerici yapıların önüne geçen bir önlem olarak görülür. Böylece devletin bu kanunla egemen otoritenin belirlediği kurallar dışında farklı bir dinî inanç ve yapılanmaya izin vermediği anlaşılmaktadır.

3. Cumhuriyet'in Alevileri

3.1. Cumhuriyet'in İlanından Çok Partili Sisteme Kadar

Cumhuriyet'in kuruluşunda asli unsur olan ve getirdiği devrimlere uyum sağlayan Aleviler Atatürk'ü sevmiştir. Ancak Atatürk'ün vefatından sonraki dönemde aynı ilgiyi İnönü'ye göstermemiştir. Bunun nedeni İnönü'nün kişiliğinden ziyade konjonktürün getirdiği sosyal ve siyasal sebeplerdir. Alevilerin her zaman CHP'yi destekledikleri yönündeki yaygın kanının aksine, 1946'da çok partili döneme geçildiğinde Aleviler CHP'nin içinden çıkan DP'yi desteklemişlerdir. Ancak 1957'den sonra Menderes'in radikal dinî akımlara fazla yaklaşmasından dolayı kendilerini geri çekmişlerdir.

1960 Askerî Darbesi ikinci bir siyasal dönüm noktasıdır. Subayların toplumsal reformlar getirme ve o zamana kadar tabu kabul edilen konularda tartışma başlatması bir entelektüel ortam yaratmıştır. O güne kadar meydanda gözükmeyen çeşitli akımlar, medyanın da gelişmesinden yararlanarak boy göstermiştir. “Alevi meselesi” de bu bağlamda yetkili makamların inisiyatifiyle ilk kez kamusal alana çıkmıştır. Buna tepki olarak Ankara'da elli kadar Alevi öğrenci bir bildiri yayımlamıştır (Timisi, 2021, s. 60). Bu bildiri, “Alevi” teriminin açıkça kullanıldığı ilk belgedir. Medyada geniş yer bulan, birçok köşe yazarı tarafından desteklenen bu bildiriyi başka açıklamalar da izlemiş, böylece kamusal bir tartışma ortamı doğmuştur (Massicard, 2007, s. 55).

27 Mayıs İhtilali sonrası 1974'e kadar oluşan siyasal yelpazede Alevi oylarının dağılımı yaklaşık %40 AP ve %60 CHP yönündeydi. Alevilerin büyük oranda CHP'ye yönelmesi, sanılanın aksine İnönü'yle değil Ecevit'le olmuştur. Aleviler ile Kemalistler arasındaki koşulsuz ittifakın büyük ölçüde 1960'lı ve 1970'li yıllarda tarihin yeniden yazılmasıyla ortaya çıkan bir efsane olduğu söylenebilir. Bu yıllarda Sünnî dinî faaliyetler değişse de tam bir atılım içine girilmiştir. Ancak Alevi kesimin genç kuşaklarından çoğunun Kemalizm'i kurtarıcı bir ideoloji olarak gördüklerini ve üstelik sosyalist bir ideolojiye dönüştürdüklerini söylemek mümkündür. Tarihin bu şekilde yorumlanması, 1990'larda kendilerini siyasal İslam'ın hamlesine karşı Kemalizm'in desteği olarak gören birçok Alevi'ye yeniden etkinlik kazandırmıştır. Bu yaklaşımlar öncelikle ideolojik düzeyde olmuştur. Dinî inancın yerini ideoloji alınca inancın lokomotifini olan dedelik sistemi de önemli ölçüde erozyona uğramıştır. Bu erozyonun temel nedeni olarak 1950'den sonra kentleşmenin hızlanması ve aynı zamanda dedelik sistemiyle kırsaldan kentlere göç eden insanlar arasındaki bağların zayıflaması gösterilebilir.

3.2. Alevilerin Siyasallaşması

Türkiye'de çok partili sisteme geçilmesiyle büyük oranda Demokrat Parti'yi destekleyen Aleviler orada da umduğunu bulamamıştır. 1960'lı yılların ikinci yarısından sonra Türkiye siyasal yaşamına Alevilerce kurulmuş bulunan Birlik Partisi katılmıştır. Bir grup Alevi kökenli siyaset adamınca 17 Ekim 1966'da kurulan bu parti her ne kadar normal bir parti olsa da gerek kurucuların kimliği nedeniyle gerekse parti amblemi nedeniyle hemen “Alevi Partisi” damgasını yemiştir. Birlik Partisi'nin simgesi, Hz. Ali'yi işaret eden bir aslan ve aslanın etrafında On İki İmam'ı sembolize eden on iki yıldızdır. Parti programında din ve vicdan özgürlüğü öne çıkarılıp

toplumsal düzene, etik ilkelere ve kanunlara aykırı olmayan ibadetlere izin verilmesi istenmiştir. Parti 1971’te isminin başına “Türkiye” kelimesini ekleyerek sol bir parti olduğunu açıklamıştır. Uzun süre TBMM’de 1-2 milletvekiliyle temsil edilmiş, 1977 seçimlerinden sonra siyasal etkinliğini tümüyle yitirmiştir.

1990'lı yıllara geldiğimizde Alevilerin etkili olduğu diğer siyasi deneme, Barış Partisi ile olmuştur. Madımak Olayı'nın ardından Alevi derneklerinin üye ve şube sayılarındaki artış, Alevilerin kendi kimliklerine daha fazla sahip çıkmaya çalıştıklarını göstermektedir. Özellikle Almanya'daki diaspora Alevileri Türkiye'de bir Alevi partisinin kurulmasını savunmuştur. "Demokratik Barış Hareketi" olarak başlayan çalışmalar daha sonra Barış Partisi olarak Türk siyasi hayatına devam etmiş ve bu parti, kurulan ikinci Alevi partisi olmuştur. 1995'te bir hareket olarak (DBH) kurulup bir yıl sonra partileşen Barış Partisi 1999'da yapılan genel seçimlerde başarısız olunca aynı yıl kendisini feshederek kapanmıştır. Partinin başarısızlığı kültürel ve inançsal kimliğin tek bir hat üzerinden politikleşmeyeceğinin en canlı kanıtı olmuştur (Ertan, 2017, s. 241-268).

Alevilerin genel olarak kırsalda yaşadığı zamanlarda, Aleviler kasabalarda küçük bir markete dahi sahip olamaz iken büyükşehirilere göç ederek ticaretle aktif rol almışlardır. Büyükşehirlere göç edenler arasında ithalat ve ihracat gibi uluslararası ticaret alanlarında şirket ve büyük holdinglere sahip iş insanları ortaya çıkmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda ise Avrupa'ya iş dolayısıyla göç edenlerin nüfusunun çoğunluğu Alevilerden oluşmaktadır.

Aleviler gerek Türkiye’de gerekse dünyada teşekkül eden akımlar arasında sol ideolojiye daha yakın durmuştur. Bu ideoloji halkı sömürönlere karşı sömürölenlerin hakkını arayıp eşitliği sağlama anlayışı üzerine kuruludur ve bu düzen değışmelidir. Aleviler ise sömürü düzenine karşıdır çünkü sömürölen grup Alevilikte talip olarak adlandırılan halktan oluşmaktadır. Bu ideolojik yaklaşımın sonucu olarak söz konusu düzende sömürölen belli olduğuna göre buna bir de sömüren bulma arayışına girilmiştir. Bu arayışlar sonucunda sömören grup olarak dedeler ve dedelik kurumu görölmüştür. Bir başka ifadeyle sömürü düzeninin bir parçası hâline gelen dedeler, talibi sömürmüşdür. Bu durum, halkın bilinçlenmesine engel olarak görülen dedeler ve dedelik kurumunun itibarının azalmasına sebep olmuştur. Bazı kesimler için dede ve dedelik kurumu yok olmalıydı çünkü kendi siyasi düşüncelerine dedelik kurumu ters düşmekteydi. Esasen bu düşünce Aleviliğin temel yapısını yok etmeye eş değerdir. Bahsi geçen bu düşüncenin yanlışlığı yıllar sonra Maraş, Çorum, 12 Eylül, Sivas ve Gazi gibi vahim olayların sonucunda fark edilmiştir. Bu olaylar neticesinde Alevilerin farklı bir bütünüün parçaları olduğu, siyasal uyum sağladığı gruplarla kan uyuşmazlığının varlığı anlaşılmıştır. Burada zıtlığı oluşturan bir diğör husus ise sömören olarak görölen dedeler ve dedelik kurumunun temsilcileri, aileleri veyahut yakın çevresi; bu söylemleri reddetmeyiş, dedeleri sömören kesim olarak nitelermemiş olsalar dahi kendilerini yok etmeye çalışan bu düşüncneyi destekler bir tutum içerisinde bulunmuşlardır. O dönemlerde Aleviler için kültürel anlamda da bir baskı var idi. Etkin olan ideolojinin sansür kurulları Alevi âşıkların geçmişten günümüze değin icra ettiğı deyişlerin serbest bir şekilde yayımlanmasına müsaade etmemiştir. Yayımlanan deyişler ise orijinal hâlinin değıştirilmesiyle anlamsız bir hâle getirilmiştir. Misal olarak Pir Sultan’ın deyişlerinde geçen “Şah” kelimesi çıkartılarak

yerine “Yâr”, “Dost” gibi kelimeler eklenmiştir. Sonuçta söylenen şiir veya deyiş ne kuş ne de deve olmuştur. Bu süreçte birçok Alevi ozanının deyişleri kısmi değişikliklerle müzik piyasasında topluma sunulmuştur. Diğer taraftan bakıldığında Alevilik, dinî bir örtü altında ezilenlerin devrimci ideolojisi zannedildiği için farklı bir Pir Sultan Abdal profili çizilmiştir. Ehlibeyit ve On İki İmam yoluna başını veren Pir Sultan Abdal yerine âdeta Marksist-Leninist bir kişi gelmiştir. Robin Hood² gibi zenginden alıp fakire veren bir Pir Sultan Abdal anlatılmıştır. O, bir deyişinde her ne kadar “Hüseyin’in kanın alalım.” diyerek İmam Hüseyin’in intikamının peşinde olsa da sözler devrimci bir kalıba sokularak “yoksulun hakkını arayan adam” olarak takdim edilmiştir.³

*Gelin canlar bir olalım
Münkire kılıç çalalım
Yoksulun hakkın alalım
Tevekkeltü tealallah*

Esasında Âşık Sıdkî’ye ait olan bu deyiş (Altınok, 2013, s. 83-84) değiştirilerek Pir Sultan Abdal’a mal edilmiştir (Gölpınarlı & Boratav, 2010, s. 55).

Alevilerin kendilerini anlatma, dertlerini açıklama ve özgüvenlerinin gelişmesinde, 1961 Anayasası’nın sağladığı özgürlükler etkili olmuştur. Köyden kente göç eden Aleviler, 1990’lı yıllardan başlayarak başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere büyükşehirlerde düzenlenen cemlere katılarak Aleviliğin inanç uygulamalarını yerine getirmişlerdir. Bu cemlere katılanlar, Türkiye’nin farklı bölgelerinden gelen ve farklı ocaklara mensup talipeler olduğu için her ocağın erkânları uygulanamamıştır. Köylerde ocak ve o ocağa bağlı talipeler belli iken büyükşehirlerde bu durum altüst olmuştur. Ocakzade olan dedelerin yerine “cemevi dedesi” olarak adlandırabileceğimiz bir dede gelmiştir. Bununla birlikte büyükşehirlerde bulunan dedeler, kentte her kesime hitap ettiğinden dolayı bilhassa gençler tarafından hizmet sektörünün bir parçası olarak algılanmıştır. Bu algılayış, dedeleri cami hocasıyla neredeyse eş değer tutma yanlışlığına sürüklerken bir ibadet türü olan cemler de Mevleviliktekine benzer bir gösteri aracına dönüşmüştür (Onat, 2009, s. 37-46).

Dinî bir grup olan Alevi ve Alevi karşıtı çevreler, kamuoyunda tartışılan Aleviliği siyasi bir malzeme olarak kullanmışlardır. Üstelik dini, siyasete bile dönüştürmüşlerdir. Dolayısıyla siyasi bir metin ve siyasi bir aktör olarak Alevilik, giderek siyasi hareket şekline bürünmüştür. Gerici-ilerici mücadelesinde, sağ-sol çatışmasında önemli bir figür hâline gelmiştir. Taraflarca yeniden üretilen Alevilik, tarafların çatışma ve uyuşma noktalarına vurgu yaparak uzun süre devam ettirilen siyasi gerilimin mesafesinin de korunmasına yaramıştır (Taştın, 2019, s. 577-592). Bunun sonucunda Alevilik ve Bektaşilik, manipüle edilerek bazı etnik unsurların devreye sokulmasıyla siyasal ideolojik bir araca dönüştürülmüştür (Onat, 2012, s. 569). Hepimizin bildiği gibi, özellikle son üç asırdır İslam dünyasında teşekkül eden oluşumlarda dış etkiler, yeni sorunlar yaratmaktan başka bir işe yaramamıştır.

2 Robin Hood, İngiliz folklorunda tasvir edilen ve daha sonra edebiyat, tiyatro ve sinemada yer alan efsanevi bir kahraman kanun kaçağıdır.

3 Âşık Sıdkî’ye ait olan bu deyiş Ali İzzet Özkan tarafından Pir Sultan adına değiştirilmesine rağmen 12 Mart 1971 dönemindeki sol ideolojiye sahip gençler tarafından bazı bölümleri tekrar değiştirilerek âdeta bayrak hâline getirilmiştir. “Hüseyin’in kanın alalım” bölümü, “Yoksulun hakkın alalım” şekline çevrilmiştir.

3.3. Alevilerin Geleneksellikten Modernliğe Dönüşümü

Hayatları boyunca (belki Ramazan Bayramı ve cenaze namazı hariç) camiden uzak kalan Aleviler, cenazeleri olduğunda caminin verdiği cenaze hizmetlerini beğenmemiş ve naaşı cemevine götürmek istemiştir. Cemevinde cenaze hizmetlerini verecek Alevi hocası bulamayınca yükü dedelerin sırtına atmışlardır. Aslında geleneksel Alevilikte dede, cenaze töreni düzenlemez. Cemevinde cenaze hizmetlerinin dedeler tarafından yapılması uygulaması, dede müessesesini asıl konumundan uzaklaştırır ve cami hocası ile aynı seviyeye getirir. Toplumun büyük bölümünün kırsalda yaşadığı dönemlerde her yerleşim yerinde cenaze hizmetlerini yerine getiren ve “hoca” diye adlandırılan kişi, Alevi erkânına göre cenaze hizmetini yerine getirir ve bu hizmetin ücreti de yıllık olarak köy halkı tarafından ödenirdi. Geçmişte herkesin birbirini yakinen tanıdığı köylerden farklı olarak, günümüzde kentlerde aynı ocaktan talipler birbirini bilmemekte hatta bağlı olduğu ocağın dedelerinden dahi bihaberdir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi ocakzade dedelerin yerini “cemevi dedeleri” almış, cemevlerinin yapımı ve işletmesi çoğunlukla dernekler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında yöneticiler; Alevilikten uzak, Alevileri de Aleviliği de tam olarak bilmeyen, anlamayan buna rağmen kendisini otorite sahibi olarak gören kişilerden oluşmuştur. Söz konusu yöneticiler üstüne üstlük ocakzade dedeleri de beğenmeyip dedelerin bilgisiz, cahil olduklarını savunmuşlardır.

Geleneksel Alevilikte “Hak-Muhammed-Ali” ifadesi ve anlayışı hayatın her alanına nüfuz etmektedir. Hem kişisel hayat hem de toplumsal yapılar tamamen dinî referanslar çerçevesinde yaşanmaktadır. Modern Alevilikte ise işler değişmiş, din vurgusu zayıflamıştır. Alevi kimliği ve yeni oluşan Alevi kimliğine uygun bireyler yetiştirme çabası önemsenmiştir. Geleneksel dinî kural ve düzenlemeler yerine; ilkökul ve ortaokullarda zorunlu din derslerinin kaldırılması, Madımak Olayı, cemevlerinin durumu, köylerde cami inşaatlarının durdurulması gibi konularla ilgilenilmiştir (Yıldırım, 2013, s. 135-162).

Geleneksel Aleviliğin modern kent düzeni ile başlayan modern Aleviliğe dönüşümü son elli yılda iyice hızlanmıştır. Bu süreçte Alevilik dönüşmekte, geleneksel bileşenlerinin çoğunu terk ederek yeni bir form ve içerikle şekillenmektedir. Bu değişimi durdurmak zor gibi görünse de bazı güncellemelerin yapılmasına ihtiyaç vardır. Ancak bu güncellemeleri yaparken Aleviliğin özünü de bozmamak gerekmektedir.

Sonuç

“Hak-Muhammed-Ali” yolu olarak kabul ettiğimiz ve yetmiş iki millete bir nazarda bakan Alevilik; hiçbir kişinin, hiçbir ailenin, hiçbir bölgenin, hiçbir etnik grubun, hiçbir siyasi anlayışın tekelinde değildir ve olmamalıdır. Son söz olarak şöyle diyebiliriz: *Aleviliğin doğuşu İslam ile, ad alması Hz. Ali ile başlar.* Tarihsel olarak daha gerilere götürülemez.

Yıllardır yazdığım yazılarda, katıldığım programlarda düşüncemi şöyle ifade ettim:

Asırlardır devam eden Alevilerin sorunlarının bugün çözümü için 'Hz. Ali'yi sevmek Alevilik ise ben de Aleviyim' kolaycılığına kaçmadan konuya daha gerçekçi yaklaşmak gerekmektedir. Bu sorunun çözümü için siyasetçilerden medet umulmaktadır. Oysa bu sorunu günümüz siyasetçileri çözemez. Çözüm için devlet aklının Alevilere bakışının değişmesi şarttır.

Türkiye'nin hiçbir zaman üstü kapatılamaz bir gerçeği Aleviliktir. Alevilik konusunda bilgisi ve görgüsü olsun olmasın herkesin bu alanda fikir ve söz sahibi olmasının nedeni, Alevilikle ilgili araştırma ve kaynakların yetersiz olması, aslında gün yüzüne çıkartılmamış veya halka arz edilmemiş olmasıdır. Nitekim geleneksel Alevilikte cemlere herkes alınmaz hatta cemlerden sonra yapılan muhabbetlere yöredeki belli kişiler katılabilirdi. Bundan dolayı Aleviliğin derin bilgisi, Hak kelimelerinin sırrı bu muhabbet ortamlarında, gerçeklerin sözlerinde, hâllerinde ve onunla muhatap olanlarda bulunurdu. Bu muhabbet ortamlarında anlatılanlar genellikle yazıya geçirilmez veya kayıt altına alınmaz idi. Bunlar, muhabbet ortamındaki kişilerin zihinlerinde kalır ve bu dünyadan göç etmesiyle onlarla birlikte göç ederdi. Bu kişiler, kendinden sonraki kuşağa muhabbet ortamında öğrenilen bilgileri aktardı ise bu bilgiler gelecek kuşaklara aktarılmış olurdu. Son yıllarda da teknolojinin gelişmesi, kentte yaşam ve inançtaki bazı kuralların çiğnenmesi ile kayda alınıp gerekli yerlerde paylaşır hâle gelmiştir. Hatta artık televizyon ve sosyal medya kanallarında canlı yayın olarak paylaşılır olmuştur.

Bugün cumhuriyetin erdemlerini, avantajlarını anlayamayan çok insanın varlığından söz edilebilir. Bu nedenle yerli ve yabancı bazı mihraklar, ülkemizde huzur ve düzeni bozmaya devam etmektedir. Ancak büyük Türk milletinin yüzyıllardır koruduğu öz değerlerine sahip çıkma gücü, nifak sokmaya çalışan grupların amellerini boşa çıkarmış ve bundan sonra da boşa çıkaracaktır; onlara hiçbir zaman fırsat vermeyecektir.

Alevi-Bektaşî Kültür ve Cemevi Başkanlığı 9 Kasım 2022 tarihli ve 32008 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 112 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Kuruluş Kararnamesi) ile kurulmuştur. Bu gelişmeyi "Devlet aklının Alevilere bakışındaki değişiklik" diye de yorumlayabiliriz. Bu değişim gecikmiş de olsa doğru bir karardır ve Aleviler açısından son 500 yılın devrimi niteliğindedir. İlk defa "Alevi" ve "cemevi" kavramlarının kamusal alanda kullanılmasıyla Alevilik kurumsal anlamda temsiliyet kazanmıştır.

Kaynakça | References

- Akgündüz, A. (2024). “Ebüssuûd Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C10*. Ankara: TDV Yayınları.
- Altı, A. (2020). *Perdeyi Aralamak 18. Yüzyıl Kızılbaş Toplumundan Kesitler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Altınok, B. Y. (2013). *Sıdkî Baba Dîvânı*. İstanbul: Sistem Ofset.
- Angiolello, G. M. (2007). *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*. İstanbul: çev. Tufan Gündüz. Yeditepe Yayınları.
- Ayan, H. (2002). *Nesimi Hayatı Edebi Kişiliği*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, N. (2018). *Cumhuriyet Dönemi Alevi Toplumunun Devlet ile İlişkileri ve Alevi Açılımı*. . Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bahadır, İ. (2002). *Cumhuriyetin Kuruluş Sürecinde Atatürk ve Aleviler*. Ankara: Kalan Yayınları.
- Birdoğan, N. (1991). *Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatâî*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bulut, H. İ. (2005). “Osmanlı-Safevi Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazade Örneği”. *Dini Araştırmalar Dergisi 7/21 (Haziran)* (s. 79-195). içinde
- Çalışlar, İ. (2010). *Dersim Raporu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dedekargınoğlu, H. (2012). *Dede Garkın Süreğinde Cem*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
- Dedekargınoğlu, H. (2020). “Alevilikte Tevellâ ve Teberrâ Kavramları”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 93 Mart* (s. 163-191). içinde Ankara : Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Düzdağ, M. E. (1972). *Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi,.
- Ertan, M. (2017). *Aleviliğin Politikleşme Süreci*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırlı, E. R. (2006). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Gölpınarlı, A., & Boratav, P. N. (2010). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Kansu, M. M. (1997). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçük, H. (2003). *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Massicard, É. (2007). *Türkiye’den Avrupa’ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*. İstanbul: çev. Ali Berktaş. İletişim Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1994). “Bektaşilik Bir Tarikattır Ama Alevilik, Bir Tarikat Değildir”. *Türk Yurdu Dergisi 88/434 Aralık* (s. 13-18). içinde Ankara.
- Ocak, A. Y. (2008). *“Tarihsel Terminoloji” Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşî Kültürü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Onat, H. (2009). “Açılım Arayışlarının Gölgesinde Alevilik-Bektaşilik ve Kimlik Tartışmaları”. *Dini Araştırmalar Dergisi* 2/33 Haziran (s. 37-46). içinde
- Onat, H. (2012). “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”. *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. içinde Ankara: Grafiker Yayınları.
- Oytan, M. T. (1956). *Bektaşiliğin İç Yüzü-II*. İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi.
- Öz, B. (1997). *Alevilere İftiralar Cevaplar*. İstanbul: Can Yayınları.
- Özdemir, A. R. (2017). *A'dan Z'ye Alevilik Başlangıç Kitabı*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Özkırımlı, A. (1990). *Alevilik-Bektaşilik Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi*. İstanbul: Cem Yayınları.
- Savaş, S. (2013). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tansel, S. (1966). *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Taşgın, A. (2019). "Cumhuriyet Dönemi Siyasetin Aleviliği ve Alevîlerin Siyaseti: Marifetin Mekri mi Siyasetin Çarkı mı?" . *Tarihten Günümüze Süfi-Siyaset İlişkileri* (s. 577-592). içinde Bursa: Ensar Neşriyat.
- Temizkan, M. (2005). “Bektaşî Edebiyatının Birinci Dönemi ve Bu Dönemdeki Hâkim Temaları Üzerine Bir İnceleme. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* (s. 685-693). içinde İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Timisi, M. (2021). *Biz Varız Dün Bugün Yarın*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yazıcı, M. (2011). *Aleviliği Anlamanın İmkânı: Alevî Deyişlerinin ve Gülbanglarının Kavalcık Köyü Örneğinde Sosyolojik Analiz*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yıldırım, R. (2013). “Geleneksel Alevilikten Modern Aleviliğe: Tarihsel Bir Dönüşümün Ana Eksenleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 62 Ocak (s. 135-162). içinde Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.
- Yıldırım, R. (2018). *Geleneksel Alevilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, H. (2004). “Ehl-i Beyt İnanışının Anadolu Alevîleri Üzerindeki İzdeşimleri”. *Marife* 4/3 (December 2004) (s. 283-302). içinde Yediveren Kitap.
- Zelyut, R. (2015). *Türk Aleviliği*. Ankara: Kripto Yayınları.
- Zırh, B. C. (2024, Ağustos 20). “Cumhuriyet ve Aleviler”. <https://www.frmtr.com/alevi-kulturu/5011981-cumhuriyet-ve-aleviler.html> adresinden alındı